

УДК 343.2

О.В. КОЗАК, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

ВИЗНАЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНОЇ ШКОДИ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ ЗА ОЗНАКАМИ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ

Ключові слова: матеріальна шкода, суспільна небезпечність, суб'єктивна сторона злочину

Матеріальна шкода, спричинена злочинним посяганням, є об'єктивною категорією, яка відображає ті негативні для об'єкта кримінально-правової охорони зміни, що настали як реальна дійсність та є ознакою об'єктивної сторони складу злочину – його суспільно небезпечним наслідком. Останній має конкретний прояв, а тому підлягає певним виміру і оцінці у відповідних одиницях. Проте, фактично спричинена шкода не завжди є відповідною шкоді, заподіяння якої могло мати місце в наслідок вчинення злочину. Спричинення злочинами матеріальної шкоди, її виду і розміру залежить від об'єктивних і суб'єктивних обставин, за яких він вчинювався. Визначення виду та розмірів заподіяної злочином матеріальної шкоди, а також шкоди, на заподіяння якої було спрямоване злочинне посягання, має здійснюватись як за об'єктивними, так і суб'єктивними критеріями.

Слід наголосити, що поняття «шкода злочину» і «шкода злочинного посягання» співвідносяться між собою як споріднені і такі, що у фізичному та майновому виді, а також абсолютних величинах можуть співпадати, але в реальній дійсності, нерідко, не є такими. У випадку, коли особа, безпомилково оцінюючи об'єкт та предмет вчинюваного ним злочинного посягання, діючи з прямим умислом, досягає саме бажаної шкоди, шкода посягання і шкода злочину співпадають. Наприклад, умисне вбивство певної особи з мотивів особистої неприязні. Якщо ж фактична шкода

злочину є більшою або меншою від тієї, що охоплювалась умислом винної особи, наприклад, при умислі на вбивство певної особи, винна особа фактично заподіяла її вбивство та знищення чужого майна, чим заподіяла шкоду у великому розмірі або, навпаки, заподіяла їй лише тілесні ушкодження, вказані поняття є різними за обсягом і змістом. Отже, відмінність може бути як кількісною так і якісною. Остання – у випадках заподіяння шкоди більш широкому колу об'єктів кримінально-правової охорони, ніж охоплювалось умислом винної особи. Саме ознаки суб'єктивної сторони злочину значною мірою визначають вид і розміри шкоди злочинного посягання.

Питанням суб'єктивної сторони злочину у своїх роботах, у різні часи науки кримінального права, приділяли значну увагу М.С. Таганцев, І.Я. Фойницький, О.І. Рарог, М.В. Кудрявцев, П.П. Михайленко, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, П.А. Воробей М.Й. Коржанський, та інші вчені. Але спеціального дослідження, завданням якого є повне та всебічне встановлення впливу ознак суб'єктивної сторони злочину на визначення суспільно небезпечних наслідків злочинного посягання, не проводилось, що і є метою статті.

У більшості, в науковій літературі погляд проектується навпаки – через об'єктивні ознаки злочину визначаються ознаки суб'єктивної сторони, хоча й підкреслюється їх єдність: «...зовнішні ознаки є найбільш надійним критерієм вираження внутрішніх ознак (суб'єктивної сторони) через органічну єдність перших і других і об'єктивної неможливості безпосереднього сприйняття психічних явищ, тобто за допомогою об'єктивних ознак виявляються суб'єктивні» [1, с.50]. «Суспільно небезпечне діяння», як поняття, що є фактичною умовою кримінальної відповідальності, характеризується певною сукупністю ознак: діяння має бути конкретним, усвідомленим, вольовим та суспільно небезпечним актом поведінки особи, вказує М.І. Панов. Діяння – це усвідомлений акт вольової поведінки, що означає, що особа розуміє як фак-

тичні, так і соціальні якості та риси вчинюваного нею будь-діяння (умисного чи необережного, дії чи бездіяльності) та зберігає можливість контролювати свою поведінку, що є проявом волі такої особи, коли вона діє з відповідних мотивів, здійснює певну мету і здатна при цьому обирати варіант своєї поведінки [2, с.49].

Суспільна небезпечність злочину, як будь-якого явища реальної дійсності, може виражатися у двох формах: фактичному спричиненні певним цінностям негативних наслідків у вигляді фізичної, матеріальної, моральної чи соціально-політичної шкоди або у створенні реальної загрози спричинення таких негативних наслідків. Її характер і ступінь визначаються співвідношенням цінностей, яким посяганням заподіюється шкода або створюється реальна загроза заподіяння шкоди, а також видом та розміром такої шкоди. Тобто, поняття «суспільна небезпечність» є категорією оцінювальною, але реальною, що об'єктивно створюється злочинним посяганням, правильно, на нашу думку, вказує О.П. Дячкін [3, с.441]. А тому здається, що висловлювання одного з видатних представників класичної школи кримінального права Чезаре Беккарія про те, що справжнім мірилом злочинів є шкода, що спричинена ними суспільству [4, с.149], по суті є правильним, але таким, що не у повній мірі відповідає реальній дійсності та закону про кримінальну відповідальність, бо не враховує, що суспільну небезпечність злочину визначає не тільки фактично заподіювана ним шкода, але й шкода, яка могла або може бути ним спричинена. Не кожен злочин спричиняє ту і в такій мірі шкоду, яка охоплювалось умислом винної особи або яка могла би наступити при неконкретизованому умислі чи необережному вчиненні злочину, що може залежати як від об'єктивних, так і суб'єктивних обставин. Законодавець же при встановленні кримінальної відповідальності взагалі виходить з оцінки не реально вчиненого посягання і спричиненої ним суспільству шкоди, а можливого у майбутньому

такого посягання та його мінімальної шкоди, яка є суспільно небезпечною. Нерідко законодавець визначає у правових нормах нижній поріг розміру шкоди як підстави настання кримінальної відповідальності. Наприклад, при викраденні шляхом крадіжки, шахрайства, привласнення та розтрати.

Однією з обов'язкових умов правильної кваліфікації злочину є встановлення об'єкта і предмета (за його наявності) суспільно небезпечного посягання. При цьому, встановлення об'єктивних ознак об'єкта і предмета злочину для досягнення вказаної мети є недостатнім. Наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень або смерті працівнику правоохоронного органу, безумовно, завдає шкоду органу державної влади, але само по собі ще не є достатньою підставою для визнання основним безпосереднім об'єктом злочину авторитет органу державної влади, його нормальне функціонування. Можливо, що таке посягання є результатом помилки в особі потерпілого, або щодо вчинюваного діяння та його наслідків чи інших ознак об'єктивної сторони складу злочину, або не пов'язане з виконанням нею своїх службових обов'язків. Викрадення лікарських препаратів також само по собі ще не вказує на те, що об'єктом посягання була власність, адже можливо, що метою посягання було заволодіння наркотичними засобами, і об'єктом злочину є встановлений порядок обігу наркотичних засобів та безпека здоров'я населення. Вилучення у наслідок злочину певної кількості майна або інших предметів злочину також ще не є достатньою підставою для його остаточної кваліфікації за кількісною ознакою спричиненої шкоди, яка може бути наслідком помилки винної особи.

Вказані помилки при посяганнях є фактичними. Їх незмінний вплив на кваліфікацію злочину визначається тим, що при них омана стосується безпосередньо самого діяння та особливостей його вчинення. Помилка завжди пов'язана зі зміною уявлення особи про соціальну значимість діяння, а, отже, і про характер і ступінь його суспільної небезпеки,

що відповідно не може не відбитися на результатах кваліфікації злочину [5, с.104].

Важливе місце у кваліфікації злочинів відводиться також питанням стадій вчинення злочинів, яких законодавець закріплює три: готування до злочину (ч.1 ст.14 КК), замах на злочин (ч.1 ст.15 КК), що може бути закінченим (ч.2 ст.15 КК) та незакінченим (ч.3 ст.15 КК), а також закінчений злочин, яким визнається діяння, що містить усі (*обов'язкові*. – *Авт.*) ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України (ч.1 ст.13 КК). Обов'язковими ознаками будь-якого складу злочину є: об'єкт злочину, суспільно небезпечне діяння, вина, а також суб'єкт злочину. Залежно від об'єкта кримінально-правової охорони, а також конструкції кримінально-правової норми, крім вказаних, обов'язковими ознаками складу злочину можуть виступати й інші ознаки його елементів. Наприклад, предмет у злочинах, передбачених у розділі XIII, а також більшості злочинів у розділі IX та значній кількості складів злочинів у інших розділах Особливої частини, спосіб при посяганні на чуже майно та в багатьох інших злочинах, наявність корисливого мотиву (п.6 ч.2 ст.115 КК та ін.), спеціальної мети (п.9 ч.2 ст.115 КК та ін.), суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між ними та вчиненим діянням у злочинах з матеріальним складом, а також інші ознаки, що прямо передбачені в нормі або прямо витікають з її змісту. Обов'язкові ознаки складу злочину є предметом встановлення і доказування при розслідуванні злочинів. Про їх наявність та зміст у злочині вказують не тільки зовнішній прояв діяння та його наслідки, як реалізація його внутрішнього виразу, яка може бути не повною або помилковою, але й встановлені вина, її зміст, а також мотив, мета і емоційний стан, якщо останні є обов'язковими.

Так, Пленум Верховного Суду України у п.22 своєї постанови № 2 від 07.02.2003 р. зазначив, що для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжкого тілес-

ного uszkodження, яке спричинило смерть потерпілої особи (ч.2 ст.121 КК), суди повинні ретельно досліджувати докази, що мають значення для з'ясування змісту і спрямованості умислу винного. Питання про умисел необхідно вирішувати, виходячи із сукупності всіх обставин вчиненого діяння, зокрема, враховувати спосіб, знаряддя злочину, кількість, характер і локалізацію поранень та інших тілесних ушкоджень, причини припинення злочинних дій, поведінку винного і потерпілого, що передувала події, їх стосунки. Визначальним, вказує Пленум, при цьому є суб'єктивне ставлення винного до наслідків своїх дій: при умисному вбивстві настання смерті охоплюється умислом винного, а в разі заподіяння тяжкого тілесного uszkodження, яке спричинило смерть потерпілої особи, ставлення винного до її настання характеризується необережністю (п.22 [6]).

Погоджуючись із зазначеним, слід звернути увагу, що суб'єктивне ставлення винної особи до наслідку у виді спричинення смерті потерпілій особі є визначальним лише у випадках, коли діяння вчинюється з прямим умислом, тобто, коли вона бажає настання смерті потерпілої і причина смерті може не відповідати тій, що охоплювалась умислом. А у випадках, коли посягання вчинюється щодо наслідку у виді настання смерті потерпілої особи з непрямым умислом, визначальним для відмежування умисного вбивства від умисного заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, що спричинили смерть потерпілого, виступає причинний зв'язок між умисним заподіянням потерпілій особі тяжких тілесних ушкоджень і настанням її смерті. Якщо смерть потерпілої перебуває у прямому причинному зв'язку із заподіяними їй тяжкими тілесними ушкодженнями, такі дії, незалежно від часу, що минув з моменту заподіяння цих ушкоджень до настання її смерті, підлягають кваліфікації за нормами, що передбачають відповідальність за умисне вбивство. Якщо ж у причинному зв'язку між умисними тяжкими тілесними ушкодженнями і настанням смерті присутні

інші обставини, про наявність яких винній особі на момент вчинення посягання не було відомо, її дії підлягають кваліфікації за ч.2 ст.121 КК як умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого.

Важливе значення має зміст суб'єктивної сторони злочину також при відмежуванні продовжуваних злочинів від їх повторності, а також кваліфікації закінчених і незакінчених злочинів. Відповідно до ч.2 ст.32 КК, продовжуваний злочин складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром, коли ще до вчинення першого з них винна особа має за мету досягнення певного суспільно небезпечного наслідку і усвідомлює, що для цього їй необхідно вчинити декілька таких діянь. Тому кожне з вказаних тотожних діянь не є самостійним злочином, а є лише об'єднаними єдиним умислом винної особи елементами єдиного злочину, які до моменту досягнення винною особою суспільно небезпечного наслідку, який передбачає певні кількісні ознаки, у повному обсязі, що охоплювався її прямим умислом, утворюють замах на цей злочин. Загальний кількісний показник шкоди, яка була спричинена злочином або на спричинення якої був умисел винної особи, впливає на кваліфікацію продовжуваного злочину. Якщо ж діяння хоча і є тотожними, але є актами реалізації окремих умислів винної особи, а не єдиного для них, вони утворюють повторність злочинів і відповідні їх кількісні показники обчислюються за кожний злочин окремо, а їх загальна сума на кваліфікацію кожного з них окремо не впливає. Вказаної позиції дотримується й Пленум Верховного Суду України (п.6 [7]).

Ми розглянули значення для встановлення об'єктивних ознак злочину, у тому числі суспільно небезпечних наслідків у виді матеріальної шкоди, лише декількох ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Більш детальне дослідження цього питання виходить за межі цієї наукової статті і може бути предметом самостійного дисертаційного дослідження.

Таким чином, для правильної кваліфікації вчиненого суспільно небезпечного посягання є необхідним належне встановлення його об'єктивних ознак: об'єкта, предмета, потерпілої особи, діяння та інших ознак об'єктивної сторони, а також ознак суб'єкта та суб'єктивної сторони, що мають юридичне значення для кваліфікації злочину. Необхідно враховувати, що суб'єктивні ознаки злочину, у більшості випадків, у повній мірі або частково виражаються у його об'єктивних ознаках, а останні мають зворотній зв'язок і можуть прямо вказувати на зміст суб'єктивних ознак злочину. Отже, досягнення мети правильної кваліфікації вчиненого злочину можливе лише шляхом повного та всебічного встановлення усіх юридично значущих об'єктивних і суб'єктивних ознак вчиненого посягання та їх правильної, здійснюваної у їх нерозривному взаємозв'язку, юридичної оцінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дорохіна Ю. А. Розвиток поняття об'єктивної сторони складу злочину та його теоретичні основи / Ю. А. Дорохіна // Юридична наука. – 2013. – № 8. – С. 49–55.
2. Панов М. І. Кримінальна відповідальність та її підстава / М. І. Панов // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2010. – № 4. – С. 45–52.
3. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність діяння: поняття, зміст та значення у правоохоронному законодавстві / О. П. Дячкін // Науковий вісник Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. – 2012. – № 1 (58). – С. 432–441.
4. Дудоров О. О. Кримінальне право : навчальний посібник / Дудоров О. О., Хавронюк М. І. ; за заг. ред. М. І. Хавронюка. – К. : Ваіте, 2014. – 944 с.
5. Кваліфікація злочинів : навчально-методичний посібник / В. В. Лень, Г. Є. Болдарь, М. К. Гнетнев, Г. М. Зеленов. – Луганськ : РВВ-ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – 256 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про

злочини проти життя та здоров'я особи» : від 07.02.2003 р., № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search?q>.

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику застосування

судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» : від 04.06.2010 р., № 7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.google.com.ua/search?q>.

Козак О. В. Визначення матеріальної шкоди злочинного посягання за ознаками суб'єктивної сторони / О. В. Козак // Форум права. – 2015. – № 1. – С. 147–151 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_25.pdf

Досліджено значення ознак суб'єктивної сторони злочину для встановлення його об'єктивних ознак, у тому числі матеріальної шкоди, а також їх нерозривний зв'язок при кваліфікації злочинів.

Козак Е.В. Определение материального ущерба преступного посягательства по признакам субъективной стороны

Исследовано значение признаков субъективной стороны преступления для определения его объективных признаков, в том числе материального вреда, а также их неразрывная связь при квалификации преступлений.

Kozak O.V. The Definition of Criminal Encroachment Material Prejudice According to Criteria of the Subjective Party

The meaning of the crime subjective party criteria is investigated. It was researched to determine its objective criteria, including material prejudice, as well as their inextricable connection with the qualification of crimes.

Форум права ФОР